

'ההוא גובתא דהוה מעברא מבי כסי לכרסא... היכא דלא אתמר לא אתמר' – ופסול משום 'יתר' (כמו שכתב רש"י), שהרי יש לה מעי נוסף, בין בית-הכנסת לכרס, ומה לי מעי גדול מה לי מעי קטן. (מרדכי תרלז)

'ר' יהודה ור' ישמעאל אמרו דבר אחד...' – על השוואת הגמרא בין שני הנושאים, לשיטות הראשונים השונות – ע' חז"א יו"ד ריד; שו"ת דובב מישרים ח"ג צב, ובמפרשים על הדף.

דף נט

'מישתלח משכיה' – פרש רבנו גרשום, שאוחזתו חפפית (היא מחלת עור, כמין שחין. ע' שבת עז): וברש"י, וחופף עצמו עד שלא נשאר בו עור שלם.

'שליט בעולמו יודע שאין לך דבר מעלה גרה וטמא אלא גמל...' – ע' בענין זה ב'התורה והמצוה' לגאון מלבי"ם; 'תורה תמימה'; מהר"ץ חיות כאן; 'מעוז הדת' (להגר"י העליר). וראה 'איש וביתו' פרק כ.

על זיהוי הארנבת והשפן – ע' בפירוש רש"י (שמיני), תורה שלמה; תשובות הגר"י הרצוג – יו"ד כג-כד; שיחת חולין כאן (ועיין עוד שם במבוא לסוגיתנו, דברים ראויים אודות השמות זיהוי בעלי חיים וצמחים בימינו). ועדיין הדברים טעונים ליבון ומחקר מעמיק.

'חיה בכלל בהמה היא לסימנין' – כלומר, אותם סימני טהרה האמורים בבהמה, קיימים גם בחיה. (פשוט. וכפי שפסק הרמב"ם – מאכלות אסורות א).

(ע"ב) 'זקרב, אף על פי שאין לו אלא קרן אחת מותר' – זהותו של הקרב אינה ידועה. (יש סוברים שהוא ה'תחש' המוזכר בכ"מ). יש אומרים שהכוונה כאן לקרן נוספת שעל המצח, מלבד הקרנים שעל הראש. (ע' מהר"ם שיף).

השערה מענינת העלה הרב אמתי בן דוד שליט"א בספרו 'שיחת חולין', שהכוונה כאן לג'ירפה, שאורכה קרוב לשש עשרה אמה, כפי שאמרו בסמוך, ויש לה קרן אחת במצחה, מלבד הקרנים שעל ראשה. והיא מעלת גרה ומפרסת פרסה, ויש לה תכונות מסוימות הדומות לצבי. (ורס"ג כתב שהיא ה'זמר' האמור בתורה). ע"ש עוד דברים נחמדים בפרטי הענין.

(ואמנם לשון הברייתא דחוק, מהו 'ואע"פ שאין לו אלא קרן אחת' – מלשון זו משמע שאין לה יותר מקרן אחת, וסלקא דעתך שאיננה בכלל האמור 'כל שיש לה קרנים'.

עוד בבאור המשפט 'קרב אע"פ שאין לו אלא קרן אחת חלבו מותר' – ע' בשו"ת הרדב"ז ח"ו שני אלפים צט).

כרוכות, חרוקות, חדורות – כן היא גרסת רש"י, ומפרש כרוכות – עגולות. חרוקות – מלאות פגימות וחריצים. (וכע"ז בפרה יח, ב) **חדורות** – מחודדות. (ד' ור' מתחלפות הרבה בלשון חכמים. ע' לדוגמא בתוס' להלן סד. ד"ה כודרת. וסימנך 'דאה וראה אחת היא' – להלן סג).

ורבנו גרשום, וכן הערוך, מפרשים כפירוש הראשון המובא ברש"י, וגרסתם שונה במקצת: **כרוכות** –

שכבות שכבות, ונראות כקרן בתוך קרן (וערש"ש). חדוקות – שאינן חלקות. הדורות – עגולות (כלשון הדר בארמית, סובב והולך).

ויש מפרשים הדורות לשון הדר ופאר, שקרנותיהם מתוקנים בקצה. (ע' ב"י יו"ד פ, בדעת הרמב"ם). ורבו תם (מובא בר"ן) פרש חדוקות – הדוקות, והוא הסבר ל'כרוכות' שאמרו – שהשכבות יהיו מהודקות זו לזו.

זוהי צבי דאין מפוצלות' – עיין בפרש"י ובמה שהקשו עליו התוס'. ובספר שיחת חולין פרש (בבאור שיטת רש"י), שהכוונה כאן לחיה המכונה כיום 'צבי ארצישראלי' ושאר מינים דומים לה (כגון 'צבי הנגב'), שאין לו קרנים מפוצלות, וכל סימני הצבי שמנו חז"ל, (ע' בתוס'), שייכים בו יותר מכל בע"ח אחר; אין עורו מחזיק את בשרו; 'קל יותר מכל החיות'.

כתב הש"ך (יו"ד פ): לענין מעשה אין אנו בקיאים בסימני הקרנים ואין לנו אלא מה שקבלנו במסורת. יש מן הפוסקים שהבינו בדבריו שרק לענין הבדיקה בין חיה לבהמה, בזה אין אנו בקיאים, ויש לאסור את חלבן של אותם מינים שאין מסורת עליהם. (כן הביין הפרי מגדים שם. וכן כתב בכף החיים ועוד). ואולם מדברי החכמת אדם (לו, א) מבואר שגם לענין עצם אכילתם זקוקים אנו למסורת, ואין להסתמך על סימני הטהרה של גרה ופרסה. וכמו שפסק הרמ"א לענין עופות. וכן פסק החזון איש (יא). שאין לנו להתיר באכילה אלא בהמות בקר וצאן, ואין לקבל מין חדש.

וב'זבחי צדק' (פסק"ב) כתב שבעיר בגדד יש מסורת להתיר חלבן של שלשה מיני חיות: איל, צבי ויחמור. (וכן העיד ר' יהוסף שוורץ בספרו תבואת הארץ, בשנת הת"ר, שהיהודים אוכלים מבשר הצבי הקרוי בערבית טבי. מובא כל זה ב'שיחת חולין').

וראה בקונטרס המורחב, בכתבי הגר"י הרצוג (יו"ד כ) אודות מין בקר הנקרא 'זבו' (ובאנגלית: אינדיאן אקס). ובחליפת המכתבים עם החזו"א (מובאים שם בהמשך, וכן בחזו"א יו"ד א ובקובץ אגרות חזו"א). והנה קטעים מתוך מכתב מהחזו"א אל הגר"י הרצוג באותו ענין:

'בהודמנות ראיתי דבריהם היקרים, הקובעים כי לקחתי קו לאסור מה שמתירים ע"פ קשר עם הקנאים ומפני זה אסרתי בר יונה כשור ההודי, אין לי ח"ו שום הקפדה על הדברים. בכל זאת אגיד שחלקי בזה באותן החושדים אותו ואין בו.

קיבלתי את המכתב ע"ד הנ"ל, ולא היה במכתב הנידון אם חשוב הוא השינוי של שור זה להסתפק בו שהוא מין אחר מהשור המצוי בידינו, אלא היה הדבר מוחלט שצריך לדון בזה במין חדש הבא לפנינו, אך טהרתו בטוחה מפני שפרטותיו סדוקות ואין לו שיניים ומעלה, והיה הנידון אם לחוש לדברי ה'בית יעקב' דבחייה לא מהני סימני טהרה עד שיהיו הקרנים כקרני חיה, והוכרע במכתב שאין לחוש לדברי הבי"ע. ועל זה דנתי דנתי דאין הלכה כהבי"ע בעיקר הדין ובטוחים אנחנו שהוא טהור, בכל זאת הנהגתנו שגדרו לנו רבותינו אנחנו מזהירים שלא לקבל מין חדש. והדבר מבואר בש"ך [שפי' הפמ"ג אינו מתקבל בלשון הש"ך]. והחכמת-אדם העתיק להלכה דברי הש"ך כפשוטן. וכעת ראיתי בערוך השלחן שקבע גם כן דברי הש"ך כפשוטן...

אחשוב כי כאשר יעמיקו לקבוע את דעת זולתם לאמיתה, יראו שאין כאן נטייה צדדית רק כן היא האמת שמימות הש"ך ואילך יש לנו מנהג קבוע שלא לקבל שום מין חדש להביאו על שלחן ישראל, מפני גדר למאכלות אסורות אשר פרצה טהרה בישראל, ואין לנו לפרוץ גדר בזה. ואין

לי ח"ו שום נטיה לאסור את המותר, רק לבי כואב בהיתר זה מפני שכל פרצה גוררת פרצות אחרות. מובטחני שישנו דעתם העדינה אחרי מכתבי זה, ויטכינו שאין להתיר את השור – לא מפני ספק טהרתו, אלא מפני מנהג שקבעו לנו רבותינו הגאונים ז"ל, הש"ך, החכמ"א, הערוך השלחן...

ואמנם במכתב השני דנו שיש מסורת עליו – זהו ענין אחר שלא דנתי עליו, אבל מה אעשה כי גם בזה דעתי נוטה לנהוג בבהמות כמו בעופות, שלא לשנות במקום זה מפני מסורת במקום אחר, וגם שלא לקבל בזה עדות מכל אדם רק מגברא רבא.

סוף דבר בזמננו ששואפים אל רפרמא אי אפשר לעשות דברים הנראים כמתירים את מה שנהגו בהם איסור. וכן ראיתי מנהג רבותינו ז"ל בדור העבר. ואין ראוי בשביל זה לחשוך בכוננות זרות או להתפלל עלינו שנעזוב את רגש זה ח"ו, אדרבה הוא רגש קדש מאהבת תורה וי"ש. הריני כופל עוד שאין בלבי שום קפידא על שחושדין אותי. ורק נתחייבתי להגיד את האמור לעיל מפני שידעתי את יקרת רוחם ואוהבם את האמת. הדוש"ת באהבה רבה ובכבוד הראוי. אי"ש.

'בין אונא לאונא' – מאוזן לאוזן.

ענינים טעמים ופרפראות

'אם פרסותיה סדוקות בידוע שהיא טהורה... ובלבד שיכיר חזיר' – ונרמזו בלשון הכתוב: כל מפרסת פרסה ושסעת שסע פרסת מעלת גרה בבהמה – לא אמר ומעלת, לרמז שכל מפרסת בידוע שהיא גם מעלת גרה, חוץ מן החזיר. (ואולי אף החזיר בכללם, על דרך מה שאמרו חז"ל: למה נקרא שמו חזיר – שעתיד להחזיר להיות מותר. לפיכך כללו בכלל הזה אלא שהוציאו מן הכלל בזמן מן הזמנים. ולכן נאמר בחזיר הלשון והוא גרה לא יגר – היינו כל זמן שלא יגר, טמא. אך לעתיד גם גרה יגר). (מתוך ספר הפרשיות – שמיני)

'ע"ב' 'עיוא כרכוז... הלכתא כוותיה דשמואל בריה דרבי אבהו' – ורמזו יש לו בכתוב, שהסמיך את העז בבהמות לפירוט החיות (שור שה כשבים ושה עזים. איל וצבי ויחמור...) – לפי שיש 'עז' שהיא מין חיה. (עפ"י בעל הטורים – ראה יד,ד)

*

הנה לקט ענינים סודות ורמזים מהרה"ק מאיזביצא ומשאר חכמי קדש, (מספר 'מי השילוח' ו'בית יעקב' ועוד) בעניני מאכלות אסורות ומינים טמאים:

נסמכה פרשת מאכלות אסורות לקצף של משה (בסדר שמיני) – כי השמירה מן המאכלות הטמאים היא תיקון למדת הכעס. וכן בסדר ראה נסמך ענין זה לענין עיר הנדחת, שנוהגים עמה במדת הכעס ואכזריות. אך מובטח לנו עי"ז ונתן לך רחמים וגו' – יראה לך רוב רחמיו שמונחים בכעס זה. וזה ענין ההבדלה בין טמאים לטהורים.

למעלה מן הענין כתיב וירא כבוד ה' אל כל העם, ותצא אש... וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם, שמזה נצמח הבדלה במאכלות אסורות.

וזה שמצינו בגמרא, במקום שכתובים כל סימני חיות בהמות ועופות, איתא שם שאמר ליה קיסר לר' יהושע בן חנניא 'בעינא דאחזי לאלהיכו'. (וכך אמרו חכמים במדרשם (שמיני): 'ארסטון עתיד הקב"ה לעשות לעבדיו הצדיקים לעת"ל, וכל מי שלא אכל נבלות בעולם הזה זוכה לראותו לעולם הבא').

סימני בהמה טהורה – מעלת גרה ומפרסת פרסה; –

מעלת גרה – שאינו חוטף הטוב מהש"י, ותמיד הוא מוכן להחזירו, ואף שקבל כבר הוא מוכן להחזירו, ורק מקבלו בנייחא.

מפריס פרסה – שאינו קופץ ידיו לאחוז במה שנחלק לו מהש"י. וזהו מגודל בטחונו בה', כי על זה רומז מפריס פרסה, כמו שנאמר (תהלים יח, לז) **תרחיב צעדי** – שעומד במרחב.

'פרסה' בגימטריא 'משה' – שהחכמה יפריס לבלתי ימהר, וכדאיתא במדרש (רבה, חקת יט, ג) כך היתה חכמה גדורה לשלמה; מפריס פרסה רומז לישוב הדעת; לפרוס פרסה היינו לפסוע חצאי פסיעות.

בגמל כתיב **פרסה אינו מפריס לשון הוה**. ובשפן כתיב **לא יפריס לשון עתיד**. ובארנבת כתיב **לא הפריסה לשון עבר**; –

והענין בזה, כי גמל מורה על מהירות. וזהו אמרם בשבת (קד). מאי טעמא מהדר אפי דגימ"ל לגבי דל"ת – שכן דרך גומלי חסדים לרדוף אחר דלים. וכשלא במקום הראוי אזי הוא מהירות שאינו נושא חן בעיני הבריות גם כן, על כן נאמר בו לשון הוה, שבשעת מעשה ניכר שהמעשה איננו נכון. וזה ענין אות גימ"ל כשהוא ביו"ד, מורה על גמילות חסדים, וכשהוא בלא יו"ד מורה על מהירות הנקרא גמל.

וענין שפן, הוא הנראה לבני אדם לישוב הדעת וענוה, אך לא בזאת בחר הש"י. והוא בענין שנתבאר בפסוק ויותרו אנשים – כי הם החזיקו את עצמם לענוים במה שהותירו, פן לא יהיו כדאים בעיני הש"י שיזמין להם מן ליום המחר, וזאת היא ענוה פסולה שלא בחר בה הש"י, כי אין אדם צריך להחזיק עצמו שהוא קטן מכל, כי הם הוציאו את עצמם מכלל ישראל, אשר כל ישראל כדאיים ורק הם אינם כדאיים, ואף שנראה לעין אנושי לישוב הדעת וענוה, ונושא חן בשעת מעשה בעיני הבריות, אך בעיני הש"י לא נכון הוא, ועל זה נאמר וירם תולעים ויבאש, כי תולעת רומז למדת ענוה, כמו שאמר דוד המלך ע"ה **ואנכי תולעת**, אך ענותנותו של דוד היתה נושאת חן בעיני הש"י, ועליהם נאמר **ויבאש**. ועל זה אמר בשפן לשון עתיד, שאף שנושא חן בשעת מעשה, רק שאח"כ מתברר שלא היה ממדת הטוב.

והארנבת מורה על עז פנים; שאף שרואה שאין בשורשו שום חיים כלל, מכל מקום ירצה שיפעול כרצונו, וזהו חוצפה כלפי שמיא, כמו שנתבאר בבלעם הרשע, שאף שאמר לו הקב"ה לא תלך, מ"מ התאמץ, וזהו ראייה שיש חסרון בשורשו, ועל כך נאמר לשון עבר.

סימני טהרה שבבהמה מרמזים על עניני מדות שידבק בהן האדם תמיד: אמונה ובטחון וישוב הדעת; מעלה גרה רומז לאמונה ובטחון, מפריס פרסה רומז לישוב הדעת. האמונה ובטחון נצרכים למדת ישוב הדעת, ובלעדה אין אמונתו ובטחונו בשורש, כמו שיתבאר; – הגמל – הוא הפזרן, רומז לישמעאל.

ארנבת – רומז לחוצפה, שאינו בישוב העולם, כגון משחק בקוביא. וכנודע, שיש הרבה אנדרוגינוס במין ארנבת, שהוא שוכב ונשכב. השפן – רומז לעצלות. ואף שבעצלות נדמה שיש אמונה, אבל אינה בשורש, שאינה אלא עצלות ולכן אינו עוסק במלאכה. וזה שכתוב כי מעלה גרה המה – אלו השלשה מעלים את האמונה והבטחון לעין כל, ופרסה לא הפריסו – שאין להם ישוב הדעת – טמאים הם לכם. ואת החזיר – רומז על מדת כילי, שהיא מדה גרועה מכל המדות, ונדמה שיש לו ישוב הדעת, וזה נקרא כי מפריס פרסה הוא, אבל אין לו שום אמונה, ולכן כתיב בפרשת שמיני והוא גרה לא יגר, טמא הוא לכם – שאין לכלי שום אמונה, ולכן טמא הוא.

גמל – מבוהל, אינו מיישב עצמו אולי לא טוב המעשה שהוא עושה, אלא עושה בבהלה. ארנבת – מנסה ושוקל הדבר רק פעם אחת ועושה, אבל עוד אין זה טוב, כי צריך האדם לשקול כל דבר היטב. השפן הוא עצלות ומרה-שחורה, שאינו עומד על דעתו לעולם. החזיר – הוא שאין לו דרך ארץ בפני תלמיד חכם.

חיות ובהמות ועופות הטמאים אינם אסורים מצד מדותיהם וטבעיהם הגרועים, כי אף חסידה 'שעושה חסד עם חברותיה' נאסרה, אלא לפי שהם עקשים וקשורים ואסורים במדותיהם, מה שאין כן עופות וחיות טהורים שהם 'מותרים' – אינם אסורים וקשורים במדותיהם וראויים לאכילת האדם, שיוכל הוא בבחירתו לבחור בטוב ולמאוס ברע. ומדות הללו, היינו הכח שלא לשקוע בשום מדה, וכן הבטחון שעל זה רומזים כל סימני הטהרה, רדומים בנפש הבהמה אך היא כלי מוכן למדות אלה באדם. אך בטמאים שמדתם השיקוע והקישור לצד אחד, אדרבה אסורים וקשורים גם נפש האדם אליהם.

לא תאכל כל תועבה – זו האזהרה נאמרה קודם כל מאכלות אסורות, כדאיתא בגמרא (נדרים נא). 'תועבה' – תועה אתה בה. משל למלך שבנה אוצרות בחדרים רבים, צוה לבנו שילך לחדרים אבל לא אל כולם; אף שאני בניתי את כולם, אבל אתה, לפי שכלך הקטן, אם תלך אל כולם תתעה בהם ותבלבל דעתך ותשאיר שמה ולא תוכל לצאת חזרה החוצה.

דף ס

הערות וציונים

'אמרה ליה בת קיסר לר' יהושע בן חנניה, אלהיכון נגרא הוא דכתיב המקרה במים עליותיו, אימא ליה דנעביד לי חדא מסתוריתא... – בת הקיסר כפרה בהשגחה פרטית, וזהו אמרה שעשה לו תקרה ועלייה, שהם השמים, ואינו משגיח בארץ, כמו שאומרים הכופרים עזב אלקים את הארץ. ועל ידי תפילת רבי יהושע בן חנניה, נגלתה לה ההשגחה הפרטית, שנשתלם לה גמולה, וניתן לה מסתוריתא.

(עפ"י מהרש"א)

וע' בספר חיים לאחי המהר"ל – חיים טובים פ"ו.

'קנה' טבעי בקרבי הבהמה; בין בית הכוסות להמסס – כשרה, (שכן יש לחיות הבר); בין בית הכוסות לכרס – טרפה, (משום 'יתר' וכאילו ניטל חלק אחד מן המעיים).

ה. בהמה חולה – מותרת. (וראה לעיל לו – בדין המסוכנת). ושאלה סם המות – אם הוא סם מסוכן לאדם – אסורה משום סכנה, אך איננה טרפה. ואם אינו מסוכן לאדם אלא לבהמה – מותרת.

דף נט

צט. א. מהם סימני הבהמות הטהורות?

ב. מהם סימני חיה (לידע שאיננה בהמה, כדי להתיר את חלבה)?

א. בהמה שמעלת גרה ומפרסת פרסה (- שפרסתה סדוקה, וגם שסועה – כלומר חלוקה בצפרנים) – טהורה. כל בהמה שאין לה שיניים למעלה – בידוע שהיא מעלת גרה ומפרסת פרסה, מלבד הגמל שבצעירותו אין לו ניבים (= שתי שיניים עליונות. ל"א: בליטות כעין שיניים), והוא אינו מפריס פרסה. כל בהמה המפרסת פרסה (ושוסעת שסע) – טהורה, מלבד החזיר (שאינו מעלה גרה). כל בהמה מעלת גרה – טהורה, מלבד הגמל השפן והארנבת (והשסועה) האמורים בתורה (שאינם מפריסי פרסה). כל בהמה שבשרה שמתחת לעצם האליה, נקרע שתי וערב – בידוע שהיא טהורה, מלבד הערוד. ואם לאו (שנקרע ערב בלבד או שתי לבד. וערש"י) בידוע שהיא טמאה.

ב. סימני החיה להתיר חלבה נקבעים לפי צורת הקרניים והטלפים. (לפירוש אחד בתוס' די לזהות עפ"י הקרניים או הטלפים. וטלפי חיה שונות משל בהמה, שהן ארוכות וחדות, ואילו של בהמה רחבות. ולפרוש הריב"ם (וכ"כ הר"ן), סימני הקרניים נועדים לודא שהיא חיה ולא בהמה, וסימני הטלפים, שהן פרסות סדוקות – לודא שאיננה טמאה, שאין דבר טמא שיש לו טלפים אלא חזיר, וחזיר אין לו קרניים). סימני הקרניים הם: קרנות מפוצלות (רש"י פרש כמשמעו, שהן מסועפות. ור"ת פרש שהן כפופות בראשן). או לחלופין, כאשר אינן מפוצלות – אם הן כרוכות (= עגולות / עשויות שכבות שכבות) וחדורות (= חדות בקצוות / עגולות) וחרוקות (= מלאות פגימות וחריצים), וחריציהם תכופים ומובלעים זה בזה – חלבן מותר. ואם חסר אחד משלשה אלו – אפשר שהיא בהמה. (השור, קרנותיו אינן חרוקות. העז – אינן כרוכות ואינן חדורות. ויש עז כרכוז, שלדעה אחת הוא מין בהמה ולא חיה, וקרניו חדורות וחרוקות אך אינן כרוכות. ויש גם מין נוסף שקרניו כרוכות וחרוקות ואינן חדורות (תוס'), ולכך צריך שלשתם. אך לדעת המתירים עז כרכוז (רב שמואל ברד"א. וכן שלחו מא"י), אין צורך בסימן 'כרוכות'). יש מין חיה טהורה בעלת קרן אחת, ו'קרש' שמה.

דף ס

ק. האם חייבים על הרכבת שני מיני דשאים שונים זה עם זה?

נסתפקו בגמרא אם חייבים משום כלאים בהרכבת שני מיני דשאים, בדומה לאילנות, אם לאו. (מצד אחד נאמר בהם למינהו ביציאתם, מאידך לא נאמר כן בציווים, כבאילנות). ועלה ב'תיקו'.